خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى

«خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى»نى تۈزۈش
كومىتېتى تۈزدى

2

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

خوتەننىڭ قىسقىچە

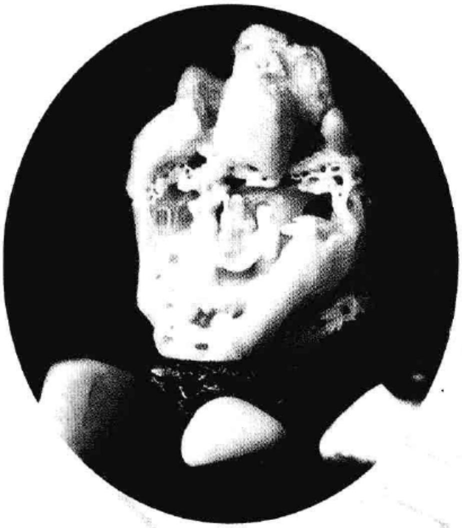

شىنجاڭ خەلق نەش...

图书在版编目(CIP)数据

和田简史/新疆《和田简史》编委员会编；
阿布都·买买提艾力等译. —乌鲁木齐：
新疆人民出版社，2005.10
ISBN7—228—09466—2

Ⅰ.和 … Ⅱ. ①新… ②阿… Ⅲ.和田地区—地方史—
维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.K294

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2005)第 125226 号

责任编辑：穆合塔尔·马木提，吾依洪·阿布都外力
责任校对：阿依古丽·萨比提
封面设计：王洋

和田简史(维吾尔文)

阿布都拉·买买提艾力 等译

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码:830001)
新疆新华印刷厂印刷
850×1168 毫米 32 开本 26.625 印张 9 插页
2005 年 10 月第 1 版 2005 年 10 月第 1 次印刷
印数:1 — 3000

ISBN—228—09466—2 定价：40.00 元

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇختار مامۇت، ئۇيغۇن ئابدۇۋەلى
مەسئۇل كوررېكتورى: ئايگۈل سابىت
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: ۋاڭ ياڭ

خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى

ئابدۇللا مۇھەممەت ئېلى قاتارلىقلار تەرجىمە قىلدى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 26.625؛ قىستۇرما ۋارىقى: 9
2005 - يىل 10 - ئاي 1 - نەشرى
2005 - يىل 10 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1 — 3000
ISBN—228—09466—2
باھاسى: 40.00 يۈەن

بەشىنچى باب

خوتەننىڭ دىن تارىخى

بىرىنچى بۆلۈم ئىپتىدائىي دىنلار

تارىختىن بۇرۇنقى باسقۇچتا، ئىنسانلاردا ھۆكۈمران ئورۇننى ئىگىلىگەن ئىپتىدائىي دىنلار مەۋجۇت بولغان بولۇپ، روھقا، ئەجدادلارغا، تەبىئەتكە ۋە خىسلەتلىك نەرسىلەرگە چوقۇنۇش، پىرىخونلۇق ۋە شامان دىنى باسقۇچلىرىنى بېسىپ ئۆتكەندى. دىنىي جەھەتتىكى بۇنداق ئورتاق ھادىسىلەر مۇنداق ئارقا كۆرۈنۈش ئاستىدا پەيدا بولغانىدى: «ئۇ يەردە (ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە) كىشىلىك خاراكتېرنىڭ تەرەققىي قىلىش ئىمكانىيىتى ناھايىتى ئاز ئىدى، توپ (كوللېكتىپ) نىڭ كۆلىمى بەكمۇ كىچىك ئىدى، تاشقى مۇھىتتىمۇ ھېچقانداق پەرق يوق ئىدى، بۇلارنىڭ ھەممىسى پەرق ۋە ئۆزگىرىشلەرنى ئەڭ تۆۋەن دەرىجىدە ئازايتقانىدى»①. شۇنداق بولغانلىقتىن، بارلىق ھەرىكەت بىرلىككە كەلگەن، بارلىق پائالىيەت مۇقىملاشقان، بارلىق ئىدىيە بىرلىككە يۈزلىنىۋاتقان ۋە بىر پۈتۈنلۈككە ئايلىنىۋاتقان چاغدا، «ھەممە نەرسە ئۆزگىرىپ ئاددىي بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالدى. ئۇ يەردىكى ئەپسانىلەر قىلچە ئۆزگەرمىگەن، ھەممىسى ئۈزلۈكسىز تەكرارلىنىۋاتقان، بىرلا خىل بولغان ۋە بىرلىككە كەلگەن

① ئۆمەر تۇرغان: «دىنىي تۇرمۇشنىڭ ئاساسىي شەكلى»، شائىخەي خەلق نەشرىياتى، 1999 - يىلى 11 - ئاي نەشرى، 6 - بەت.

此为试读,需要完整PDF请访问: www.ertongbook.com

ئاساسىي مەزمۇندىن تەركىب تاپقانىدى. مۇراسىملارمۇ قايتا - قايتا تەكرارلىنىۋاتقان ئازغىنا كۆرۈنۈشلەردىن تۈزۈلگەنىدى. مەيلى كۆپچىلىكنىڭ تەسەۋۋۇرى بولسۇن ياكى كاھىنلارنىڭ تەسەۋۋۇرى بولسۇن، ئۇلار ئۆز تەسەۋۋۇرلىرىنى چەككىلەپ چىقىشقا ۋە ئۇنى دىنىي ئىدىيە ھەم دىنىي ئەقىدىنىڭ دەسلەپكى گەۋدىسىگە ئايلاندۇرۇشقا ۋاقىت چىقىرالمىغان ۋە شۇنداق قىلىشنىڭ ئۇسۇلىنى تاپالمىغانىدى. ئۇ تەسەۋۋۇرلار ھەمىشە قىپيالىڭاچ ئىپادىلىنىپ چىقىپ، كىشىلەرنىڭ تەكشۈرۈشىگە سۇنۇلاتتى، كىشىلەر ھېچقانداق كۈچ سەرپ قىلمايلا ئۇلارنىڭ سىرىنى ئېچىپ تاشلاشقا مۇۋەپپەق بولاتتى»①.

تارىختىن بۇرۇنقى جەمئىيەتتە ئىنسانلارنىڭ شەيئىلەرنى بىلىش شەكلى خىيالغا ئاساسلىنىشتىن ئىبارەت ئىدى، ئۇلار ھەممىلا جايدا جىن - ئەرۋاھلارنىڭ بارلىقىغا ئىشىنەتتى، شۇڭا ھەرقانداق ئىشنى باشلاشتا نەزىر - چىراغ قىلاتتى ۋە پال سالاتتى. «ئەڭ دەسلەپكى ئېتىقاد چۈشىنىڭ تەسىرىدە پەيدا بولغان روھ ئېتىقادچىلىقى بولۇشى مۇمكىن. كىشىلەرنىڭ ئادەمنى جىسىم بىلەن روھتىن تەركىب تاپقان دەپ ئايرىشى بىلەن جىنلار پەيدا بولدى، ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئادەمنى تەبىئەتكە باغلىشى بىلەن تەبىئەتتىكى نەرسىلەرگە چوقۇنۇش كېلىپ چىقتى. ئالايلۇق، ئاسمان ئىلاھى، يەر ئىلاھى، شامال - بوران ئىلاھى، يامغۇر ئىلاھى، ئۇچار قۇشلار ئىلاھى، دەرەخ ئىلاھى قاتارلىقلارغا چوقۇنۇش، يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئۆزلىرى ياسىغان نەرسىلەرگە — ئىشىك ئىلاھىغا چوقۇنۇشمۇ كېلىپ چىقتى»②. ئۇدۇندىكى ئىپتىدائىي دىنىي ئېتىقاتمۇ ئىنسانلار دىنىي ئېتىقادىنىڭ ئىپتىدا-

① ئەمىر تۇرغان: «دىنىي تۇرمۇشنىڭ ئاساسىي شەكلى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1999 - يىلى 11 - ئاي نەشرى، 6 -، 7 - بەتلەر.

② سۇلۇڭ جاۋلىن: «مىللىي مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ھەققىدە». مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى مىللەتلەر تەتقىقاتى ئىنستىتۇتى كونسېپىكى، 1997 - يىلى 4 - ئاي، 112 - بەت.

ئىي شەكلى بىلەن تەڭ تەرەققىي قىلغان.

1. روھقا ۋە ئەجدادلارغا چوقۇنۇش

ئىنسانلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئېتىقادىدا كائىناتتا روھ بار دەپ ئېتىقاد قىلىشى ئۇلاردىكى روھ كۆز قارىشىنىڭ پەيدا بولۇشىنىڭ ئاساسىدۇر. ئىپتىدائىي ئىنسانلار «ئويغاق تۇرغان چاغدىكى خىيالىي سەزگۇ بىلەن چۈش كۆرۈۋاتقان چاغدىكى خىيالىي سەزگۈنى توغرا پەرقلەندۈرەلمىگەنلىكتىن، روھنى تەندىن ئايرىۋېتىپ، روھ تەننىڭ سىرتىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ دەپ قارىغان»①. ئىپتىدائىي كىشىلەردە روھ ئېتىقادىنىڭ پەيدا بولۇشى تېگى ـ تەكتىدىن ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى تولۇق بىلىپ كېتەلمىگەنلىكىدىن، يەنى نېمە ئۈچۈن چۈش كۆرىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمىگەنلىكىدىن بولغان. ئۇلار روھ تەندە بولىدۇ، ئادەم چۈش كۆرگەندە ياكى كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغاندا، روھ تەندىن چىقىپ كېتىدۇ، دەپ قارىشاتتى. ئۇلار يەنە ئادەمنىڭ ئۆلۈپ كېتىشى تەننىڭ ئۆلۈپ كېتىشى بولىدۇ، ھەرگىزمۇ روھنىڭ ئۆلۈشى ئەمەس، روھ ئادەمنىڭ ئۇستىخانلىرىدا ساقلىنىپ قالىدۇ، دەپ ئىشىنەتتى. شۇڭا، ئىككىنچى قېتىم ئىدىشقا دەپنە قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەنىدى. «سۇڭ يۈەننىڭ ساياھەت خاتىرىسى» دېگەن كىتابتا: «ئۇدۇنلۇقلارنىڭ دەپنە قىلىش ئادىتىدە ئادەم ئۆلگەندە كۆيدۈرۈلەتتى، جەسەت كۈلى ئىككىنچى قېتىم دەپنە قىلىناتتى» دەپ خاتىرىلەنگەن، مانا بۇ جەسەت كۈلىنى ئىدىشقا دەپنە قىلىش ئىدى. خوتەن رايونىدىن قېزىۋېلىنغان، ئىككىنچى قېتىم دەپنە قىلىشقا ئىشلىتىلگەن ئىدىشلار بۇ نۇقتىنى تولۇق ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. شۇنداقتىمۇ چوڭلار بىلەن كىچىك باللارنى دەپنە قىلىش ئۇسۇلى ۋە دەپنە بۇيۇملىرى

① سۇڭ جاۋلىن، لى جافاڭ، دۇخۇيشى: «جۇڭگونىڭ ئىپتىدائىي جەمئىيەت تارىخى»، مەدەنىي يادىكارلىقلار نەشرىياتى، 1983 ـ يىلى 3 ـ ئاي نەشرى، 475 ـ بەت.

ئوخشاش بولمىغان؛ چوڭلار كوزا - ئىدىشلارغا دەپنە قىلىنىپ قاتارلاشتۇرۇپ كۆمۈلگەن. سامپۇل قەدىمىي قەبرىستانلىقىدىن قېزىۋېلىنغان بۇيۇملار ئىچىدە تەڭنە شەكىللىك ياغاچ مېيىت ساندۇقى بار، بالىلار بولسا تۆشۈكلىرى بار، ئاستى ئۈچلۈق بوتۇلكىسىمان كوزىلار بىلەن بىر قېتىم دەپنە قىلىنغان. ئىدىشلارغا دەپنە قىلىش ياڭشاۋ مەدەنىيىتىدىمۇ كۆزگە چېلىقىدۇ. سامپۇل قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن قېزىۋېلىنغان جەسەت ساندۇقلىرى ئىچىدە تولۇق يۇملاق ۋە يېرىم يۇملاقلىرى بار، ئۇلار ئىككى ئۇچى كېسىۋېتىلگەن دەرەخ غولىنى كاۋاك قىلىپ چىقىرىش بىلەن ياسالغان، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئۇزۇنلۇقى 100 مىللىمېتىر كېلىدىغان M09 نومۇرلۇق جەسەت ساندۇقىنىڭ تۇرقىدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ بالىلار ئۈچۈن تەييارلانغان جەسەت ساندۇقى ئىكەنلىكى چىقىپ تۇرىدۇ. ئىپتىدائىي ئادەملەر كىچىك بالىلارنىڭ روھى كىچىك بولىدۇ، ئەگەر ساندۇققا ياكى ئىدىشقا تۆشۈك ئېچىپ قويۇلمىسا، ئۇلارنىڭ روھى چىقالماي قالىدۇ دەپ قارىغاچقا، چوڭ ئادەملەرنى ئىككىنچى قېتىم دەپنە قىلىدىغان ئىدىشقىمۇ ياكى كىچىك بالىلارنى دەپنە قىلىدىغان كوزا - كومزەكلەرگىمۇ روھلارنىڭ ئەركىن چىقىپ - كىرىپ تۇرۇشى ئۈچۈن تۆشۈك ئېچىپ قويغان.

روھ قارىشى ئەينى چاغدا كىشىلەرنىڭ دەپنە ئادەتلىرىگە بىۋاستە تەسىر قىلغان. ئالايلى، مېيىتنى ئۇزىتىش ئۇسۇلى، تاۋۇتلارنىڭ ياسىلىش شەكلى، قوشۇپ دەپنە قىلىدىغان بۇيۇملار، نەزىر - چىراغ مۇراسىملىرى قاتارلىقلاردا كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش ئېھتىياجى ئاساس قىلىناتتى، بەزىدە ئۆلگۈچىنىڭ ئېھتىياجىمۇ نەزەردە تۇتۇلاتتى، چۈنكى ئۇلار ئادەم ئۆلسە، روھى ئۆلمەيدۇ، ئۆلگەن ئادەممۇ بۇ نەرسىلەرگە موھتاج بولىدۇ دەپ قارايتتى. لوپ سامپۇل قەبرىستانلىقىدىكى ئەھۋاللارغا قارىغاندا، مېيىتنى تولۇق دەپنە قىلغان، ئەزالىرىنى پارچىلاپ دەپنە قىل-

غان، باشنى دەپنە قىلغان ئەھۋاللارنى، مېيىتنى دەپنە قىلىش ئۇسۇلىدىمۇ مېيىتلارنى تۈز قىلىپ ئوڭدا ياتقۇزۇپ قويغان. تىزىنى پۈكلەپ ياتقۇزۇپ قويغان، دۈم قىلىپ تۈز ياتقۇزۇپ قويغان، يانتۇ قىلىپ ياتقۇزۇپ قويغان ئەھۋاللارنى كۆرۈش مۇمكىن، قەبرىلەر چاسا شەكىللىك، تىك سۇپا شەكىللىك، ئۈستى ئۈچلۈق ساتما شەكىللىك قىلىپ كولانغان. مېيىت ساندۇقلىرىمۇ يۇمىلاق، يېرىم يۇمىلاق شەكىللىك، تەڭنە شەكىللىك، سوقۇچاق چاسا شەكىللىك، ئۇزۇن چاسا شەكىللىك قىلىپ ياغاچتىن ياسالغان. مېيىتلارنىڭ بەزىلىرى رەخت - پەخت، كىگىز - تېرىلەرگە ئوراپ دەپنە قىلىنغان. دەپنە بۇيۇملىرى كىشىلەرنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ ھەرخىل بولغان، لېكىن ئاساسەن فارفور قاچىلار، ياغاچ سايمانلار، سۆڭەكتىن ياسالغان بۇيۇملار، تاش بۇيۇملار، مىس ئەسۋابلار، تىرە بۇيۇملار، يىپەك توقۇلمىلار، تۆمۈر ئەسۋابلار ۋە پەرداز بۇيۇملىرى قاتارلىق كۆندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرى بولغان، بۇلاردىن باشقا يەنە ئاشلىق، دورا ماتېرىياللىرىمۇ بار. ئۆلگەنلەرنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ، ئايرىم - ئايرىم دەپنە قىلىش، بىر نەچچىنى يىغىپ دەپنە قىلىش، قوشۇپ دەپنە قىلىش ۋە ئالاھىدە دەپنە قىلىش ئۇسۇللىرى قوللىنىلغان. سامپۇلا قەدىمىي قەبرىستانلىقىدىن قېزىۋېلىنغان نەزىر بۇيۇملىرى ئىچىدە پۈتۈن قوي، قوي ئۇستىخانلىرى، ئاتنىڭ ئېڭەك سۆڭىكى، ھەتتا پۈتۈن ئات قاتارلىق نەرسىلەر بار. مانا بۇلار قەدىمكىلەرنىڭ روھنى ئۇزىتىش قارىشىنى ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىدۇ. سامپۇلا قەبرىستانلىقىدىكى M01 نومۇرلۇق قەبرىگە 133 جەسەت قاتارلاشتۇرۇلۇپ قويۇلغان. M02 نومۇرلۇق قەبرىگە بولسا 146 جەسەت قويۇلغان، ئانا - بالا بىرگە دەپنە قىلىنغان ئەھۋاللارمۇ ئۇچرايدۇ، لېكىن ئەر - خوتۇن بىرگە دەپنە قىلىنغان ئەھۋاللار كۆرۈلمىدى. بۇ ھال ھېچبولمىغاندا بۇ قەبرىستانلىقنىڭ جەمەت قەبرىستانلىقى ئىكەنلىكىنى، جەسەت-

لەرنىڭ ئاتا جەمەت قانداشلىق مۇناسىۋىتى بويىچە دەپنە قىلىنغان-لىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ، لېكىن قەدىمكى نىيە خارابىسى-دىن ئەر - خوتۇن بىللە دەپنە قىلىنغان ئەھۋالنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ، بۇ جەمەت ئۇرۇقداش تۇغقانلارنىڭ قەبرىستانلىقىنىڭ تىپىك بەلگىسىدۇر. قەدىمكى كىشىلەر ئۇرۇقداشلىق جامائەسى ئىچىدە توپلىشىپ ئولتۇراقلىشىپ، كوللېكتىپ ئەمگەك قىلىدى-غان، بارنى تەڭ يەيدىغان ئومۇمىي جامائە تۈزۈمىدە ياشىغان، ئۆلگەندىن كېيىنمۇ هايات چېغىدا ئۇرۇقداشلىق ئائىلىسىدە ياشى-غاندەك ياشاشنى ئارزۇ قىلىپ، كوللېكتىپ دەپنە قىلىشقا ئادەت-لەنگەن.

ئەجداتلارغا چوقۇنۇش ئىپتىدائىي ئادەملەرنىڭ ئۆز ئاتا - بوۋىسىغا بولغان هۆرمىتى بولۇپ، بۇ ئۇلارنىڭ جىن - ئەرۋاھ قارىشى ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن. ئاتا جەمەت جەمئىيىتىدە بولسا چوقۇنۇش ئوبيېكتى ئەر ئەجدادلارغا ئۆزگەرگەن. ئايال ئەجدات-لارغا چوقۇنۇش ئايال ئىلاهەگە ۋە ئاياللىق جىنسىي ئەزالار، هەتتا ئەمچەكلەرگە چوقۇنۇشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، پەر-زەنتلىك بولۇش، نوپۇسنى كۆپەيتىشنى تەلەپ قىلىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن. ئۇدۇن بەگلىكىنىڭ مەيدانغا كېلىش رىۋايىتىدىكى يەر ئەمچىكى پادىشاهى ھەققىدىكى هېكايە-لەر كېيىنچە كىشىلەر تەرىپىدىن بۇددا هېكايىلەرگە ئايلاندۇرۇل-غان بولسىمۇ، لېكىن تېگى - تەكتىنى سۈرۈشتۈرگەندە، ئۇنىڭ مەنبەسى ئايال جىنسىغا بولغان چوقۇنۇشتىن كەلگەن. يەر ئەم-چىكى پادىشاهى ئەمەلىيەتتە ئايال بولۇپ، قۇستانا (ئۇدۇن) دەپ ئاتالغان. ئۇ بەلكىم ئاتا ئىلاهقا ئېتىقاد قىلىشتىن كەلگەن بولۇ-شى مۇمكىن. ئۇ تۇغۇت ئىلاهىلا بولۇپ قالماستىن، يەنە مول هوسۇل ئىلاهى ئىدى. چۈنكى، «ئايال ئىشلەپچىقارغۇچى بولغان زېمىن ئانا ئىنسانلارنىڭ تۇغۇت ئىشلىرىنىڭ ئىسمى - جىسمىغا

لايىق مۇھاپىزەتچىسى ئىدى[1]. ئەمما، يەر ئەمچىكى پادىشاھى توغرىسىدىكى رىۋايەتتە زېمىن ئانا ئىلاھىنىڭ ئەمچىكى بىلەن بېقىلغان ئۇدۇن پادىشاھىنىڭ ئالاھىدىلىكى گەۋدىلەندۈرۈلگەن، ئۇ ئۇدۇنلۇقلارنى تەربىيىلىگەن ئىلاھدۇر. ئەمما، بارلىق ئىلاھى بۇتلارنىڭ شەكلى ئۆزگىرىپ بارغان، مەسىلەن، خوتەننىڭ يوتقان خارابىلىقىدىن قېزىۋېلىنغان ساپال ئىلاھى بۇتنىڭ شەكلىدىن قارىغاندىمۇ، يۈزلىرىنىڭ سىمىز، گەۋدىسىنىڭ يۇقىرى تەرىپىنىڭ ساپال كومزەكتەك يۇمىلاق، ئەمچەكلىرىنىڭ بەكمۇ يوغان بولۇشىغا قاراپ، ئۇنى مۇھاپىزەتچى ئىلاھە دېيىشكە بولىدۇ. بۇ ھەقتە بەزى ئالىملار مۇنداق دەيدۇ: «ئاياللار سىغدۇرۇش، مۇھاپىزەت قىلىش، تەربىيىلەش ۋە تۇغۇشتىن ئىبارەت ئاساسلىق ئالاھىدىلىككە ئىگە، ئۇنىڭ مەركىزى قاچىدۇر، ئۇ ھەم ئاياللىق خاراكتېرنىڭ خاسلىقىنى بىلدۈرىدۇ، ھەم ئاياللىق خاراكتېرنىڭ سىمۋولىدىن ئىبارەت. ‹ساپالدىن ياسالغان قاچا، شۇنىڭدەك كېيىنكى دەۋرلەردىكى ئادەتتىكى قاچىلار دەل ئاياللىق ماھىيەتنىڭ خاسلىقىنى بىلدۈرىدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، ساپال قاچا ئۇنىڭغا ۋەكىللىك قىلغان ھەم ئۇنىڭغا ھەدىيە قىلىنغان› »[2].

يەر ئەمچىكى پادىشاھى رىۋايىتىدىمۇ يوتقان خارابىلىكىدىن چىققان ساپال ئىلاھى بۇتتىمۇ ئەمچەك ئانا تېمىسى ئىپادىلىنىپ، ئۇلاردا ئاياللارغا پەرزەنت تەربىيىلەيدىغان تىپىك ئالاھىدىلىك بەخش ئېتىلگەن. مۇشۇنداق شەكلى ئۆزگەرگەن ئىلاھى بۇتلار شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدىنمۇ چىققان. مەسىلەن، چاقىلىق ناھىيىسىنىڭ كۆنچى دەرياسى بويىدىكى قەدىمكى قەبرىلەردىن مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى IX ئەسىرگە مەنسۇپ بولغان ياغاچتىن

---

① ئىدۋارد تېيللىي، «ئىپتىدائىي مەدەنىيەت»، شاڭخەي ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتىنىڭ 1992 ـ يىلى 8 ـ ئاي نەشرى، 743 ـ بەت.

② ئېرلىچ رويمان: «بوزرۇكۋار ئانا ئىلاھى — تىپ تەھلىلى» شەرق نەشرىياتى، 1998 ـ يىلى 9 ـ ئاي نەشرى، 119 ـ بەت.

ياسالغان ئىلاھى بۇتلار قېزىۋېلىنغان بولۇپ، ئۇلاردىمۇ ئاياللار ئەمچىكىنىڭ ئالاھىدىلىكى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. قۇمۇل ۋىلايىتى يانبۇلاق قەدىمىي قەبرىستانلىقىدىن قېزىۋېلىنغان يەنە شۇ دەۋرگە تەئەللۇق بولغان ئىلاھى بۇتنىڭ جىنسىي ئەزاسى بەكمۇ مۇبالىغە قىلىپ كۆرسىتىلگەن. روشەنكى، ئۇ تۇغۇت ئىلاھى ئىدى. تارىختىن بۇرۇنقى ئىنسانلارنىڭ ئۆلۈش نىسبىتى تۇغۇلۇش نىسبىتىدىن يۇقىرى بولغاچقا، ئۇلارنىڭ تۇغۇت ئىلاھىدىن ئامانلىق تىلمەكتىن باشقا ئامالى يوق ئىدى.

ئاتىلىق ھوقۇقى تۈزۈمى ئورنىتىلغاندىن كېيىن، قەدىمكى ئادەملەر ئەر ئەجدادلارغا چوقۇنۇشقا باشلىغان ۋە ئۇلارنى ئومۇمەن ئەر ئىلاھ دەپ ئاتىغان. دەسلەپكى دەۋرلەردىكى ساپال بۇتلارغا ۋە تاش بۇتلارغا چوقۇنغان ئەھۋاللارنى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن قېزىۋېلىنغان بۇيۇملاردىن كۆرۈۋشكە بولىدۇ، لېكىن خوتەندە بۇنداق نەرسە تېخى بايقالمىدى. ئەر ئەجدادلارغا چوقۇنۇشنىڭ يەنە بىر شەكلى ئەر بۇتلارغا چوقۇنۇشتۇر. خوتەندىن قېزىۋېلىنغان ساپالدىن ياسالغان پادىشاھ ھەيكەللىرى، ئادەم ھەيكەللىرى ئەجدادلارغا چوقۇنغان چاغدىكى بۇتلار بولسا كېرەك. ئەينى ۋاقىتتا ئەجدادلارغا چوقۇنۇشنىڭ ئۆزىگە لايىق رەسمىيەتلىرىمۇ بولغان. «ئاتىلىق ھوقۇقى تۈزۈمىدىكى ئائىلىلەرنىڭ ئىلاھى ئەجدادلارنىڭ روھى ئىدى. چۈنكى، بۇنداق ئائىلىنىڭ ئەزالىرى ئۆزىنىڭ ئائىلە باشلىقىغا بولغان تۇغقانچىلىق - يېقىنچىلىق مۇھەببىتىنى ئەجدادلىرىنىڭ روھىغا يۆتكىگەنىدى»① . ئەجدادلارغا چوقۇنۇش ۋە سېغىنىشتىكى مەقسەت، ئەجدادلارغا بولغان مۇھەببەتنى ئىزھار قىلىشتىن باشقا، ئەجدادلارنىڭ قوغدىشىنى تىلەش ئىدى، شۇڭا ئۇلار بىر ئۇرۇق، بىر ئائىلىنىڭ قوغداش ئىلاھى بولۇپ قالغانىدى.

---

① «پېلېخانوۋ پەلسەپە تاللانما ئەسەرلىرى»، سەنلىيەن نەشرىياتى، 1962 - يىلى نەشرى، 396 - بەت.

2 . تەبىئەتكە ۋە خىسلەتلىك نەرسىلەرگە چوقۇنۇش

تەبىئەتكە چوقۇنۇش ئىنسانلارنىڭ ئەڭ قەدىمىي ئېتىقادى بولۇپ، ئىلاھلاشتۇرۇلغان تەبىئەت ھادىسىلىرى، تەبىئەت كۈچلىرى ۋە تەبىئەت ماددىلىرى، مەسىلەن، كۈن، ئاي، يۇلتۇز، يەر - زېمىن، تاغ - دەريا، تاش، گۈلدۈرماما، چاقماق، شامال، يامغۇر، ئادەم ۋە تەبىئەت دۇنياسىدىكى جانلىقلار، ئۆسۈملۈكلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. لېكىن، ئىنسانلار تەبىئەت دۇنياسىدا بار بولغانلىكى نەرسىلەرگە چوقۇنغان ئەمەس، پەقەت ئىنسانلارنىڭ يىغىش - توپلاش، ئوۋ ئوۋلاش، بېلىق تۇتۇش قاتارلىق تۇرمۇش ئىشلىرى بىلەن زىچ ئالاقىسى ۋە پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بولغان تەبىئەت ھادىسىلىرى، تەبىئەت كۈچلىرى ۋە تەبىئەت ماددىلىرىغىلا چوقۇنغان. بۇنداق چوقۇنۇشنىڭ پەيدا بولۇشىدىكى سەۋەب شۇكى، «ئىنسانلار تەبىئەت ئالدىدا مۇنداق ئىككى ياقلىمىلىققا ئىگە ئىدى: بىر تەرەپتىن، ئۇلار كۈرەش قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئىدى، تەبىئەت دۇنياسىنى بويسۇندۇرۇش ئارقىلىق ئۆز ھاياتىنى ساقلاپ قالالايتتى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، يۈلىنىۋالىدىغان پاسسىپلىقىنى ئىپادىلەپ، پەرەز، خام خىيال قىلىش ۋە تىلەش ئارقىلىق تەبىئەت كۈچلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشىشنى ئىستەيتتى».① تەبىئەتكە چوقۇنۇشنىڭ تىپىك ئىپادىسى مۇنداق ئىدى: ئىلگىرىكى ئادەملەر تەبىئەتتىكى بارلىق نەرسىلەرنىڭ جېنى بار دەپ قارايتتى ھەمدە تەبىئەتتىكى ھەممە نەرسىگە ياكى تەبىئەت ھادىسىلىرىگە ئىلاھىي تۈس بېرەتتى، شۇڭا ئۇ نەرسىلەر ئادەم سۈپىتىگە ھەم ئىلاھىي خاراكتېرگە، ئىلاھىي ۋەزىپىگە ئىگە بولاتتى. مەسىلەن، ئىپتىدائىي ئادەملەرنىڭ نەزىرىدە قۇياش ئىلاھى، ئاي ئىلاھى، يەر - زېمىن ئىلاھى، تاغ ئىلاھى، دەريا ئىلاھ، گۈلدۈرماما ئىلاھى، چاقماق ئىلاھى،

① سۇڭ جاۋلىن قاتارلىقلار تۈزگەن «جۇڭگونىڭ ئىجتىمائىي جەمئىيەت تارىخى»، مەدەنىيەت يادىكارلىق نەشرىياتى، 1983 - يىلى نەشرى، 461 - بەت.

ئوت ئىلاھى، ھايۋان، ئۆسۈملۈك ئىلاھقا قارىشى پەيدا بولغان، ئۇلارنىڭ ھەممىسى تەبىئەت ئىلاھى بولۇپ شەكىللەنگەندى.

قەدىمكى خوتەندىكى ئىپتىدائىي ئادەملەر تەبىئەتكە چوقۇنىدىغان ئۇزۇن تارىخىي باسقۇچنى بېسىپ ئۆتكەن. تەبىئەتكە چوقۇنۇشنىڭ بەزى ئىزلىرى ھېلىغىچە ئەل ئىچىدىكى مەدەنىيەتتىن ئىبارەت تۇپراقتا ساقلىنىپ قالغان. تارىخىي ھۆججەتلەر ۋە ئارخېئولوگىيىلىك دەلىللەر تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىدا ۋە لوپنۇر رايونلىرىدا ئۆتكەن ئىپتىدائىي كىشىلەرنىڭ شەرقىي ئىران تىلىدا سۆزلىشىدىغان ساكلار ئىكەنلىكى، ئۇلارنىڭ قەدىمكى ئۇدۇن ئاھالىسىگە ئوخشايدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. ساكلار قۇياشقا چوقۇنغان، قۇياشنى ئىلاھ دەپ تونۇپ كەلگەن قەدىمىي مىللەت. ئۇلار قۇياشقا سېغىنغاندا ھەرخىل مۇراسىملارنى ئۆتكۈزۈپ كەلگەن. ئۇدۇندىن ئانچە يىراق بولمىغان كاۋانتا بەگلىكىدە قۇياش ئىلاھى توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر تارقالغان، ئۇ رىۋايەتلەردە قۇياشقا چوقۇنۇش بىلەن ئەجدادلارغا چوقۇنۇش بىر ـ بىرى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن. ھازىرغا قەدەر خوتەنلىكلەردە ئۆيلىرىنىڭ ئىشىكىنى كۈن چىقىشقا قارىتىپ ئاچىدىغان ئادەت ساقلىنىپ قالغان. شۇنداقلا، سامپۇلا قەبرىستانلىقىدىن بايقالغان ئات قۇربانلىق قىلىدىغان ئورەكلەرمۇ قۇياش ئىلاھىغا چوقۇنۇشنىڭ مەھسۇلى بولسا كېرەك. ساكلار ئاتنى قۇياش ئۈچۈن قۇربانلىق قىلىپ دەپنە قىلغان بولۇشى، بۇنداق پائالىيەت چوقۇم داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلىدىغان بولۇشى مۇمكىن. «چۈنكى، ساكلار پەقەت قۇياشقا چوقۇناتتى، قۇياش ئۈچۈن ئات قـۇربـانلىق قىلاتتى، ئۇلارنىڭ ئاتنى قۇربانلىق قىلىشىدىكى سەۋەب شۇكى، ئالەمدە پەقەت ئۇچقۇر ئاتلارلا قۇياشقا يېقىنلىشالايتتى»[①]. لوپنۇر رايونىدىكى كۆنچى دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىن تېپىلغان ئالتە

① ھېرودوت: «تەۋارىخ»، سودا نەشرىياتى، 1959 ـ يىلى، 455 ـ بەت.

قەدىمىي قەبرە 4000 يىل ئىلگىرىكى مەدەنىيەت ئىزى دەپ قارالدى، ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا چەمبەر شەكلىدە رەتلىك قېقىلغان يەتتە رەت ياغاچ قوزۇق بار، قوزۇقلارنىڭ ئىچكى رەتتىكىلىرى توم، تاشقى رەتتىكىلىرى ئىنچىكە بولۇپ، ئەتراپقا نۇر چېچىلىۋاتقان ھالەتنى ئەكس ئەتتۇرۇپ تۇرىدۇ، بۇ قوزۇقلار رەتلىك، ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدۇ. ئېگىزدىن قارىسىڭىز، يىراقتىن خۇددى نۇر چېچىپ تۇرغان قۇياشقا تەقلىد قىلىپ ياسالغان قەبرىلەرنى كۆرىسىز. قەبرىلەرنىڭ سىرتتىكى قۇياشتىن چېچىلىۋاتقان نۇرغا تەقلىد قىلىنغان قوزۇقلار قۇياشقا چوقۇنۇش مۇراسىمىنى بىلدۈرىدىغان بىر خىل ئەسەردۇر. ئىپتىدائىي ئادەملەر: ئادەم بۇ ئالەمدە قۇياش ئىلاھىنىڭ قوغدىشى ۋە ئىلتىپاتىغا ئېرىشىدۇ، ئۆمرىنى ياشاپ بولۇپ ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلغاندىمۇ، روھىنى ئازابتىن قۇتقۇزۇشتا يەنىلا قۇياش ئىلاھىنىڭ ياردىمىگە موھتاج بولىدۇ، دەپ ئىشىنەتتى. بەزى ئالىملار، مۇشۇنىڭغا ئوخشاش قۇياش ئالامىتى ياكى بەلگىسىنى چىقىرىش ۋېدا قەسىدىسى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك دەپ قارايدۇ. قەدىمكى ھىندىستان دەۋرىدىكى «ۋېدا» نەزمىلىرىدە ئوت ئىلاھى (قۇياش ئىلاھ) مەدھىيىلەنگەن «ئەگنىگە مەدھىيە» دېگەن قەسىدە بار. قەدىمكى ئۇدۇننىڭ ئېتىقاد جەھەتتە ھىندى مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقىدا گەپ يوق. شۇڭا، بۇ يەردە قۇياش ئىلاھىغا، ئوت ئىلاھىغا چوقۇنۇشنىڭ بولۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس.

«بۇيۈك تاڭ دەۋرىدىكى غەربىي يۇرت خاتىرىسى» دە ئۇدۇن خەلقى ئارىسىدا ئېقىپ يۈرگەن بىر مۇنچە رىۋايەت ـ چۆچەكلەر خاتىرىلەنگەن، ئەگەر ئۇنى ئوراپ تۇرغان قويۇق بۇددا ئىدىيىسى تۇمانلىرىنى سۈپۈرۈپ تاشلىساق، بۇ رىۋايەتلەرنىڭ بىر مۇنچىسىنىڭ ئودۇندا ئۆتكەن قەدىمكى ئادەملەرنىڭ تەبىئەتكە چوقۇنغانلىقىنىڭ ھەقىقىي خاتىرىسى ئىكەنلىكى مانا مەن دەپ چىقىدۇ. ئۇدۇن بەگلىكىنىڭ تىكلىنىشى توغرىسىدىكى رىۋايەتتە ئېيتىلغان

يەر ئەمچىكى پادىشاھى ئەمەلىيەتتە يەر ئانىغا چوقۇنغانلىق، يەنى ئۇلۇغ يەر ئىلاھىغا چوقۇنغانلىق بولۇپ، ناگەكەنيا سوفۇ باشقا بىر مەنىدىن ئېيتقاندا دەريا ئىلاھىغا چوقۇنۇشنىڭ قالدۇقىدۇر.

چاشقانلارنىڭ مازارلىقنى خاراب قىلغانلىقى توغرىسىدىكى رىۋايەت ھايۋانلارغا چوقۇنۇشنىڭ ئىزىنى ئېچىپ بېرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، خەلق ئارىسىدا تارقالغان كەپتەر كۆلى رىۋايىتى ئەمەلىيەتتە ئىلاھىي كەپتەرگە چوقۇنغانلىقنى بىلدۈرەتتى، شۇنىڭدەك ئىلاھىي دەرەخقە چوقۇنۇش، توي قىلغاندىن كېيىن ئوتتىن ئاتلاش قاتارلىقلار تەبىئەتكە چوقۇنغانلىقنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

خوتەن رايونىدىن قېزىۋېلىنغان كۆپلىگەن بۇيۇملار ئىچىدە نۇرغۇنلىغان ھايۋان ھەيكەللىرى بار، مەسىلەن، ئات، تۆگە، بۇغا، شىر، توز، مايمۇن، كالا، قوي قاتارلىقلار. بۇلارنىڭ بەزىسى ئەينەن ئىشلەنگەن، بەزىلىرى مۇبالىغە قىلىنغان، لېكىن بۇلارغىمۇ تەبىئەتكە چوقۇنۇشنىڭ تامغىسى بېسىلغان. مەسىلەن، چاشقانلارنىڭ قەبرىستانلىقنى ۋەيران قىلغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەت گەرچە ئۇدۇنلۇقلار بىلەن ھۇنلار ئوتتۇرىسىدا جەڭ بولغان مەزگىل بىلەن چەكلەنسىمۇ، لېكىن ئۇدۇندا ياشىغان قەدىمكى ئادەملەرنىڭ چاشقاننى ئىلاھ قىلىۋالغان ۋاقتى بۇنىڭدىن بۇرۇن بولۇشى كېرەك. ئۇدۇنلۇقلارنىڭ چاشقانغا بولغان ھۆرمىتى ھەممە يەردە ئۇچرايدۇ. «بۈيۈك تاڭ دەۋرىدىكى غەربىي يۇرت خاتىرىسى» دە ئۇدۇن بەگلىكىنىڭ چاشقان ئىلاھقا ئاتاپ نەزىر - چىراغ قىلىپ مۇراسىم ئۆتكۈزگەنلىكى تەسۋىرلەنگەن، ھەتتا ئۇدۇن پادىشاھىمۇ چاشقان شەكلى چۈشۈرۈلگەن ئالتۇن تاج كىيگەنلىكى قەيت قىلىنغان («سۈينامە. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى»). ئىلاھ چاشقانغا چوقۇنۇش ئۇدۇندا ياشىغان قەدىمكى كىشىلەرنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئېتىقادىدا باشلانغان ئىش بولسا، ئېھتىمال، ئۇنى بوستانلىقلاردا چاشقان ئاپىتى ئېغىر بولۇپ، يېمەكلىكلەرنىڭ ئازىيىپ كېتىشىدىن پەيدا بولغان قورقۇش ھالىتى كەلتۈرۈپ

چىقارغان بولۇشى مۇمكىن.

دېمەك، بۇ يەردە ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتتىكى ماددىلارغا ۋە
تەبىئەت ھادىسىلىرىگە چوقۇنۇشى ناھايىتى مۇھىم ئامىل بولسا
كېرەك. ئىلاھىي دەرەخقە دەسلەپكى چاغلاردا چوقۇنغانلىق توغرى-
سىدىكى پاكىتلار بولمىسىمۇ، لېكىن خوتەن رايونىدىكى خەلق
ئارىسىدا ساقلىنىپ قالغان بەزى ئادەتلەردىن قارىغاندا، بۇنداق
چوقۇنۇش ناھايىتى بۇرۇنقى چاغلاردا يۈز بەرگەن. خوتەن يېزىلى-
رىدىكى ئەر - خوتۇنلار ھەممىشە قېرى دەرەخلەرگە، بولۇپمۇ
مازارلىقتىكى قېرى دەرەخلەرگە ھەرخىل رەڭدىكى لاتىلارنى باغ-
لاپ، ئاپەتتىن ساقلىنىپ، بەختلىك بولۇشنى تىلەيدۇ. چوقۇن-
غۇچىلارنىڭ روھىي ھالىتى ۋە مۇددىئاسى ھەرخىل بولىدۇ،
تۇغماس ئاياللار ئىلاھىي دەرەختىن پەرزەنت بېرىشنى تىلەيدۇ،
كېسەل بولۇپ قالغانلار، ئاغرىق - سىلاقتىن خالىي بولۇشنى،
نامراتلار نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ ھاللىق ئۆتۈشنى تىلەيدۇ، ھەتتا
بەزى ھەق تەلەپ ماجىرالىرىنى ھەل قىلىشنىمۇ ئىلاھىي دەرەخ-
تىن تىلەيدىغانلار بولىدۇ، تاشقا چوقۇنۇشمۇ ئۇدۇندا ياشىغان
قەدىمكى كىشىلەرنىڭ تەبىئەتكە چوقۇنۇشىنىڭ باشقا بىر خىل
شەكلىدۇر. بولۇپمۇ، ھۆل - يېغىن ئاز، قۇرغاقچىلىق بولغان
پەسىللەردە كىشىلەر سىرلىق ھەم خىسلەتلىك دەپ قارالغان
تاشنىڭ ئالدىغا يىغىلىپ، يامغۇر تىلەپ دۇئا قىلىدۇ. ئەگەر،
دەريادا سۇ ئازىيىپ كەتسە، يامغۇر ئاز يېغىپ، زىرائەتلىرىنىڭ
ئۆسۈشىگە، ئاخىر بېرىپ ھوسۇلنىڭ ئازىيىپ كېتىشىگە تەسىر
كۆرسىتەتتى. شۇڭا، زىرائەتلەرنىڭ ئوبدان بولۇشىغا كېپىللىك
قىلىش ئۈچۈن، كىشىلەر دۇئا قىلىپ سۇ، يامغۇر تىلەيتتى. بۇ
يەردە تاش ئەڭ خاسىيەتلىك ماددا سۈپىتىدە ئېتىقاد قىلىناتتى.

3. پېرىخونلۇق ۋە شامان دىنى

شامان دىنى ئۆز موللىسىنىڭ نامى شامان بولغاچقا، شۇنىڭ

此为试读,需要完整PDF请访问: www.ertongbook.com